

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Metafyzika výchovy u Luigiho Giussaniho

Metaphysics of education by Luigi Giussani

Karolína Fotrová

Vedoucí práce: doc. Mgr. David Rybák, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání – Základy společenských věd
se zaměřením na vzdělávání

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Metafyzika výchovy u Luigiho Giussaniho* potvrzují, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzují, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Katedra občanské výchovy a filosofie, 11. 7. 2024

Na tomto místě bych ráda upřímně poděkovala vedoucímu práce, doc. Mgr. Davidu Rybákovi, Ph.D., za jeho podporu, vedení a cenné rady, které mi v průběhu psaní poskytoval. Děkuji za konstruktivní komentáře, čas, sdílení znalostí i vstřícný a aktivní přístup.

ABSTRAKT

Práce se zaměřuje na pojetí výchovy a jejího metafyzického přesahu tak, jak ji popisuje Luigi Giussani. V první části chceme představit samotnou osobu Luigiho Giussaniho, definovat pojem výchovy, jak jej viděl on, a zasadit jeho vnímání do kontextu tehdejších i současných pohledů na filozofii výchovy. Zaměříme se na to, co se vlastně v pohybu výchovy děje a jak toho Giussani dokázal využít pro rozvoj citlivosti studentů vůči sobě samým a všemu kolem nich. Podíváme se, jakou úlohu Giussani připisuje víře a rozumu a jak ve výchovném procesu dokáže využít všech složek člověka.

V druhé části budeme zkoumat Giussaniho přesvědčení, že člověk jako nesmrtelná (byť omezená) bytost touží po porozumění a uchopení bytí, a že k tomuto porozumění může dospět skrze pozorování stvořeného. Prostřednictvím tohoto poznání potom člověk stále více poznává sám sebe a svou hodnotu – podle Giussaniho na počátku každé velké touhy stojí právě touha poznat sám sebe a objevit, jaká je moje hodnota. Zjistíme, jak Giussani k tomuto porozumění vedl studenty a zdali jsou jeho myšlenky a metody použitelné pro běžného učitele, ať už ve výuce náboženství a filozofie, tak ve výuce ostatních předmětů, protože podle Giussaniho lze cokoliv vidět jako znamení nekonečna.

KLÍČOVÁ SLOVA

Metafyzika, výchova a vzdělávání, filosofie výchovy, náboženský smysl, Luigi Giussani

ABSTRACT

This Bachelor's thesis focuses on the concept of education and its metaphysical overlap as described by Luigi Giussani. The first part aims to introduce the person of Luigi Giussani himself, define his viewing of the term education and set his perception into the context of views on earlier and contemporary education philosophy. The focus will be on what exactly happens in the movement of education and how Giussani managed to take advantage of it in favour of the development of students' sensitivity towards themselves and everything around them. It will also be looked at what function Giussani assigns to faith and reason and how he can take advantage of all human elements in the education process.

The second part will examine Giussani's belief that humans, as immortal beings (though with limited cognition), desire an understanding of being and that they can reach this understanding by observing the created. Through this observation, a human can become increasingly aware of himself and his value – according to Giussani, there is a desire to become aware of oneself and discover one's value at the beginning of every great desire. It will also be clarified how exactly did Giussani lead students towards this understanding and whether his thoughts and methods are helpful for a regular teacher, be it education of religion or philosophy, as well as while educating other subjects, since according to Giussani, it is possible to consider anything as a sign of the infinity.

KEY WORDS

Metaphysics, education, philosophy of education, religious sense, Luigi Giussani

Obsah

Úvod.....	8
1. Život dona Giussaniho.....	9
1.1. Počátky hnutí Comunione e Liberazione.....	10
1.2. Bibliografie dona Giussaniho.....	11
1.3. Poslední léta, nemoc a smrt dona Giussaniho.....	12
1.4. Nástupci dona Giussaniho.....	13
1.4.1. Julián Carrón.....	13
1.4.2. Davide Proserpi.....	14
1.5. Charakteristika hnutí Comunione e Liberazione.....	14
2. Výchova jako problém; prvky determinující lidskou existenci.....	15
2.1. Náboženský smysl.....	15
2.2. Nejzazší otázky a smysl reality – povaha náboženského smyslu.....	16
2.3. Racionálnost víry.....	19
3. Metoda dona Giussaniho – aspekty výchovy.....	21
3.1. Společenství.....	21
3.2. Setkání.....	22
3.3. Autorita.....	22
3.3.1. Rodina.....	25
3.3.2. Škola.....	25
3.3.3. Církev.....	26
3.4. Svoboda.....	27
3.5. Tradice.....	27
3.6. Hodnocení – ověření hypotézy.....	28
3.7. Ideál.....	30
4. Výchovná metoda dona Giussaniho v praxi.....	31
4.1. Fenomén dospívání a úkol výchovy v tomto věku.....	31
4.2. Aspekt lásky – přilnutí a přináležení ve výchově.....	32
4.3. Svoboda ve výchově.....	32

4.4.	Role tradice ve výchově.....	33
4.4.1.	Hodnocení a zkušenost – problém poznání.....	35
Závěr.....		41

Úvod

Metafyzika, jakožto filozofická disciplína zabývající se zkoumáním podstaty reality, bytí a existence, se v průběhu dějin stala neodmyslitelnou součástí lidského myšlení. Její relevance se projevuje nejen v oblasti čistě teoretických úvah, ale také v praktických aspektech života, včetně oblasti výchovy a vzdělávání. Luigi Giussani, italský katolický kněz, pedagog a zakladatel hnutí Comunione e Liberazione, je jedním z těch myslitelů, kteří ve své práci propojují metafyzické úvahy s praktickými otázkami výchovy.

Tato bakalářská práce se zaměřuje na zkoumání metafyziky výchovy v díle Luigiho Giussaniho. Jeho přístup k výchově je hluboce zakořeněn v jeho filozofických a teologických přesvědčeních, které čerpají z křesťanské tradice a jeho osobní zkušenosti pedagoga. Klíčovým bodem jeho myšlení je přesvědčení, že výchova není pouze předávání informací nebo dovedností, ale především formování celé lidské osoby, které zahrnuje i její nejhlubší existenciální otázky a touhy.

V rámci této práce bude nejprve představen život a dílo Luigiho Giussaniho, což poskytne nezbytný kontext pro pochopení jeho pedagogických principů. Následně bude analyzována Giussaniho koncepce výchovy v kontextu metafyziky, se zvláštním důrazem na jeho vnímání reality, poznání a významu vztahu mezi učitelem a žákem. Závěrem bude reflektována aktuálnost a přínos Giussaniho myšlenek pro současnou pedagogickou praxi a teoretické diskuse v oblasti filozofie výchovy.

Cílem této práce je nejen představit a zhodnotit Giussaniho přínos k pedagogické filozofii, ale také podnítit hlubší zamyšlení nad základními otázkami, které stojí v jádru výchovného procesu. Doufáme, že tato práce přispěje k lepšímu pochopení role metafyziky ve výchově a inspirovanému přístupu k pedagogické praxi, který respektuje a podporuje plný rozvoj lidské osoby v souladu s její podstatou a konečným cílem.

1. Život dona Giussaniho

Luigi Giussani se narodil 15. října 1922 v italském městě Desio, které se nachází několik kilometrů severně od Milána, v rodině kreslíře a řezbáře Beniamina Giussaniho a švadleny Angeliny Gelosi Giussani. Giussanioví měli kromě prvorozeného Luigiho další čtyři děti: Livii, Brunildu, která v prvním roce života zemřela na záškrť; třetí sestra, narozená o tři roky později, byla podle zvyku pojmenována opět Brunilde. Nejmladším dítětem byl potom Gaetano, který se narodil, když bylo Luigimu osmnáct let.

Luigi Giussani byl pokřtěn 19. října 1922 donem Amedeem Paganim. Biřmován byl 29. října 1928, na začátku povinné školní docházky.

V říjnu 1933 vstoupil do semináře. Během let na gymnáziu velmi rád studoval literaturu, především dílo italského romantického básníka Giacoma Leopardiho. Později o něm prohlásil, že se stal jeho „nejdůležitějším společníkem na náboženské cestě“, neboť „problematika, kterou se zabýval on, zastihuje všechny ostatní.“¹ (Savorana, Vita di don Giussani).

26. května 1945 byl vysvěcen na kněze kardinálem Indefonsem Schustrem. Z rozhodnutí představených zůstal i nadále v semináři, kde pokračoval ve studiu a vyučoval. O devět let později dokončil doktorské studium teologie disertační prací *Il senso cristiano dell'uomo secondo Reinhol Niebuhr* (Křesťanský smysl podle Rienhola Nieburha), v které se specializoval na americkou protestantskou teologii.

Giussani vnímal, že italská mládež prožívá hlubokou náboženskou krizi: plné kostely a množství voličů Křesťanské demokratické strany; tradice se sice dodržuje, ale je odtržena od současného myšlení a každodenního života. Proto si od představených vyžádal učit náboženství na státním gymnáziu. V roce 1954 tedy začal vyučovat na Berchetově klasickém gymnáziu v Miláně, kde posléze působil třináct let.

Ve školním roce 1964–1965 začal přednášet Úvod do teologie na Univerzitě Nejsvětějšího Srdce v Miláně, kde působil do roku 1990. Soubor těchto přednášek byl následně publikován v třídílném svazku pod názvem *PerCorso* (Cesta): Náboženský smysl, Původ křesťanského nároku a Proč Církev, který byl následně přeložen do 23 jazyků a rozšířen téměř po celém světě.

¹SAVORANA, Alberto: *Vita di don Giussani*. Milano: RSC Libri S.p.A., 2013., str.44.

1.1. Počátky hnutí *Comunione e Liberazione*

Don Giussani v roce 1954 začal vyučovat na státním gymnáziu, jelikož viděl, že mladým lidem již církev nic neříká a víra je něčím, co se odehrává pouze v kostele a s každodenním životem nijak nesouvisí. Za krátkou dobu se kolem něj shromažďuje skupina studentů a Giussaniho metoda se začíná šířit do dalších škol. Tito studenti si začínají říkat *Gioventù Studentesca* (Studentská mládež, vystupovali pod zkratkou GS), zpočátku tato skupina byla součástí ambroziánského hnutí Katolická akce.

V roce 1957 don Giussani vydává *Náboženský smysl* jako reakci na pastorační dopis kardinála Montiniho milánské arcidiecézi s názvem *O náboženském smyslu*. Tento dopis pojednával o neutěšené situaci víry v Itálii. Spis *Náboženský smysl* se stal základem filosofie vzdělávání dona Giussaniho.

V roce 1959 byl publikován spis s přehledem myšlenek a zásad hnutí: *Gioventù Studentesca: riflessioni sopra un'esperienza* (Studentská mládež: úvahy o zkušenosti). O rok později vychází kniha *Cesty křesťanské zkušenosti*.

Roku 1962 byl iniciován a zrealizován studenty, prvními členy GS, misijní projekt v Brazílii. Z iniciativy vychází skupina lidí, kteří chtějí žít zasvěceným životem uprostřed světa. Tato skupina později získala název *Memores Domini*.

V roce 1964 začíná Luigi Giussani vyučovat na Univerzitě Nejsvětějšího Srdce v Miláně Úvod do teologie. O rok později odcestoval na několik měsíců do USA a po návratu se vzdal vedení GS. V roce 1968 vrcholí krize, kterou hnutí prožívá od poloviny šedesátých let; spousta lidí odešla a přidala se k radikálním marxistickým skupinám.

Rok nato se hnutí vzpamatovává z krize a roste množství lidí, jež se k němu hlásí. Mezi nimi je i spousta univerzitních studentů a dospělých pracujících. Hnutí začalo vystupovat pod názvem *Comunione e Liberazione* (Společenství a osvobození).

Sedmdesátá léta znamenala pro hnutí další období rozkvětu. Začal vycházet měsíčník *Litterae Communionis*, který byl o dvacet let později přejmenován na *Tracce* (Stopy) – *Litterae Communionis*, a postupně začal být překládán do spousty dalších jazyků a vydáván v zahraničí. V roce 1976 proběhlo v Riccione setkání členů hnutí zodpovědných za univerzitní studenty. Nově vznikají také první skupinky iniciativy *Fraternità di Comunione e Liberazione*.

11. února 1982 byla Fraternità di CL oficiálně schválena jako právnická osoba všeobecné církve a předseda Papežské rady pro laiky vydal dekret, jímž instituci prohlásil asociací papežského práva.

1.1. Bibliografie dona Giussaniho

Il senso religioso (Náboženský smysl) je prvním svazkem trilogie *PerCorso* (Cesta), v níž Giussani syntetizuje své nejpodstatnější úvahy a zkušenosti. Mluví o náboženském smyslu jako o základní lidské imanentní zkušenosti, čímž se budeme později zabývat.

Svazkem následujícím je potom dílo *All'origine della pretesa cristiana* (Původ křesťanského nároku), kde autor představuje pedagogiku Ježíše Krista a poukazuje na to, že na počátku křesťanství nestojí idea a myšlenka, ale živá osoba Ježíše z Nazareta.

Perché la Chiesa (Proč Církev), poslední kniha trilogie, se zaměřuje na samotnou existenci Církve a upozorňuje, že k pravdivému hodnocení a zaujetí vlastního osobního názoru je nutné adekvátní soužití a blízkost.

Il rischio educativo (Riziko výchovy), jedno z ústředních děl celé Giussaniho tvorby, nás konfrontuje s klíčovou myšlenkou celého autorova konceptu. Kniha ukazuje tři konstitutivní prvky: předávání tradice v kontextu současnosti a kritické hodnocení přenaného; z tohoto hodnocení se posléze rodí zralá a dospělá osobnost, v níž je plně rozvinut její nejústřednější prvek: svoboda.

L'Io, il potere, le opere (Já, moc a dílo) nabízí podněty k hodnocení a lepšímu pochopení dnešní společnosti, Giussani zde rozvíjí pojetí člověka a jeho charakteristiky typicky vyzdvihované současnou dobou. Zároveň se (jako protiodpověď na současné koncepce) zaobírá křesťanstvím, které nevzniklo jako náboženství, ale jako láska k člověku a jeho konkrétní osobě.

L'autocoscienza del cosmo (Sebereflexe vesmíru) je dílem, v kterém se Giussani snaží najít největší problém vesmíru a dějin, nejzásadnější otázku a nejklíčovější fakt, kterému jsme jako lidstvo vystaveni. Dospívá k závěru, že největším problémem lidstva není to, zda se otáčejí hvězdy, ale kdo je člověk a nakolik dokáže rozpoznat a reflektovat svou podstatu a možnost svého naplnění.

Dall'utopia alla presenza (Od utopie po současnost) zachycuje sérii přednášek a dialogů Giussaniho s vedoucími univerzitních komunit *Comunione e Liberazione* proběhlých na pravidelných setkáních zvaných *Equipe*, pořádaných pro univerzitní studenty, v letech 1975 - 1978. Věnuje se neutišitelným otázkám: Jaký smysl má život? Co je křesťanství? Co je víra? Kde můžeme dnes najít Krista? Z odpovědí na otázky a Giussaniových monologů můžeme přesně pochopit, jak Giussani chápal a žil svou víru. V podobném duchu se potom nesou i následující publikace, rovněž vzniklé během setkání studentů vysokých škol, s názvy *Certi di alcune grandi cose* (Být si jisti některými velkými věcmi – 1979 - 1981), *Uomini senza patria* (Lidé bez vlasti – 1982 – 1983), *Qui e ora* (Tady a teď – 1984 – 1985), *L'io rinasce in un incontro* (Mé já se rodí při setkání – 1986 – 1987), *Ciò che abbiamo di più caro* (To, co je nám nejdražší – 1988 – 1989), *Un evento reale nella vita dell'uomo* (Skutečná událost v životě člověka – 1990 – 1991) a *In cammino* (Na cestě – 1992 – 1998).

1.2. Poslední léta, nemoc a smrt dona Giussaniho

Na počátku devadesátých let Giussani onemocněl Parkinsonovou chorobou. V roce 2004 se na jeho pozvání přestěhoval do Milána don Julián Carrón, aby spolu s ním vedl hnutí.

V letech 2002–2004 si don Giussani vyměňoval významné dopisy s tehdejšími papežem Janem Pavlem II., Karolem Wojtylou. V posledním dopise Giussani píše: „Nejenže jsem nikdy neměl v úmyslu nic založit, ale jsem přesvědčen, že duch hnutí, které jsem viděl se zrodit, spočívá v pocitování naléhavé potřeby hlásat návrat k základním aspektům křesťanství, tedy ve vášni pro křesťanskou skutečnost jako takovou v jejím původním významu. To je všechno.“²

Luigi Giussani zemřel 22. února 2005 v Miláně.

Pohřeb celebroidal tehdejší prefekt Kongregace pro nauku víry a budoucí papeže Benedikt XVI., kardinál Joseph Ratzinger, jako osobní vyslanec papeže Jana Pavla II. Giussani byl pochován na milánském hřbitově Il Cimitero Monumentale di Milano, který se stal cílem poutníků z celého světa.

V roce 2012 Julián Carron podal žádost o zahájení procesu beatifikace a kanonizace, kterou přijal kardinál Angelo Scola. Proces stále probíhá na diecézní úrovni.

² GIUSSANI, Luigi. 26. 1. 2004, Milano. Dostupné z <https://it.clonline.org/archivio/luigi-giussani/santit%C3%A0> [cit. 24. 4. 2024] (překl. autora).

Jako nástupce Luigiho Giussaniho byl zvolen Julián Carrón, který působil jako prezident hnutí *Comunione e Liberazione* od roku 2005 do roku 2021.

1.3.Nástupci dona Giussaniho

1.3.1. Julián Carrón

Narodil se r. 1950 ve španělském Navaconcejo. V koncilním semináři v Madridu vystudoval střední školu a teologii. V roce 1975 byl vysvěcen na kněze. Na Papežské univerzitě Comillas získal titul ve specializaci na Písmo svaté a působil jako pedagog na univerzitě Complutense v Madridu.

Po kněžském svěcení se Julián Carrón přidal do skupiny mladých kněží madridské diecéze, kteří spolu sdíleli zkušenosti ohledně vzdělávání a formace mládeže. Z této skupiny posléze vznikla iniciativa, která začala vystupovat po názvem *Nueva Tierra*. V osmdesátých letech se Julián Carrón setkal s Luigim Giussanim a hnutí *Nueva Tierra* postupně splynula s *Comunione e Liberazione*. V roce 2004 byl don Carrón od Giussaniho pozván do Milána, aby spolu s ním vedl hnutí.

Po smrti dona Giussaniho Centrální diakonie zvolila dona Carróna prezidentem hnutí *Comunione e Liberazione*, tedy Giussaniovým nástupcem. Byl jím zvolen i v následujících volbách: v roce 2008, 2014 a 2020.

V září 2021 byl Dikasteriem pro laiky, rodinu a život schválen dekret Sdružení věřících, na základě něhož Julián Carrón 15. listopadu téhož roku rezignoval na funkci předsedy hnutí CL.

V současnosti vyučuje teologii na Katolické univerzitě Nejsvětějšího Srdce v Miláně.

Bibliografie dona Carróna

V roce 2015 v nakladatelství Rizzoli vyšla Carrónova kniha *La bellezza disarmata* (Odzbrojená krása), která obsahuje sbírku přednášek a esejí o hlavních tématech současného společenského života.

O dva roky později v nakladatelství Piemme byla vydána kniha *Dov'è Dio? La fede cristiana al tempo della grande incertezza* (Kde je Bůh? Křesťanská víra v době velké nejistoty). Jedná se o rozhovor dona Carróna s Andreou Tornellim, vatikanistou publikujícím v deníku *La Stampa*.

Nakladatelství Edizioni San Paolo v roce 2018 vydalo knihu *La voce unica dell'Ideale. In dialogo con i giovani* (Jedinečný hlas ideálu. V dialogu s mladými lidmi).

V roce 2020 byla publikována kniha *Il risveglio dell'umano. Riflessioni da un tempo vertiginoso* (Probuzení lidskosti. Reflexe závratného času). V témž roce Carrón vydal knihu *Il briglio degli occhi. Che cosa ci strappa dal nulla? (Zář očí. Co nás vytrhne z nicoty?)*, dále *Educazione. Comunicazione di sè* (Výchova. Sdělování sebe sama – překl. autora), a *C'è speranza? (Je naděje?)*

1.3.2. Davide Prospero

V reakci na rezignaci Juliána Carróna na post předsedy hnutí *Comunione e Liberazione* z roku 2021 byl jako prezident ad interim zvolen Davide Prospero, který do té doby deset let působil jako viceprezident hnutí.

Davide Prospero se narodil v roce 1972 v Miláně. V roce 2001 získal doktorát z chemických věd a mezi lety 2003 a 2008 zastával místo vědeckého pracovníka Ústavu molekulárních věd a technologií v *Consiglio nazionale delle ricerche* (Národní vědní institut). V roce 2008 přešel na Katedru biotechnologií a biologických věd Univerzity Milano Bicocca, kde je v současnosti profesorem biochemie a ředitelem Centra nanomedicíny. Jako první prezident hnutí *Comunione e Liberazione* není knězem, je ženatý a má čtyři děti.

Viceprezidentem *Fraternity Comunione e Liberazione* se stal v roce 2011. Článek č. 19 stanov *Fraternity* říká, že v případě rezignace prezidenta jej v plném rozsahu zastupuje viceprezident. Davide Prospero tedy v roce 2021 převzal místo Juliána Carróna a následně jej kardinál Kevin Farrell, prefekt Úřadu pro laiky, uznal jako prezidenta *Fraternity*.

1.4. Charakteristika hnutí *Comunione e Liberazione*

Hnutí, které vzešlo z činnosti dona Giussaniho, ačkoli on sám podle svých slov „nikdy neměl v úmyslu nic založit“, klade důraz na křesťanskou víru prožívanou ve společenství a jako nabídku výchovy v křesťanské víře. Výchova, jak budeme dále zkoumat, totiž není procesem, který končí s dosažením fyzické a právní dospělosti, ale neustále pokračuje a neustále se prohlubuje.

Giussani zdůrazňoval v životě důležitost rozumu a svobody. Podobně velký důraz kladl na prožitek krásy; miloval hudbu, výtvarné umění, poezii i přírodu a vše aktivně používal pro formaci a výuku svých studentů a následně členů hnutí. Vyzdvihoval základní požadavky lidského srdce, které jsou člověku od narození dány (zdroj) – požadavek lásky, pravdy, krásy, spravedlnosti a dobra.

Jako nejdůležitější metodu, kterou učil své žáky, považoval hodnocení, tj. poctivé zkoumání všeho, co člověk prožívá a potkává, a porovnávání těchto prožitků s *elementární zkušeností*. Svým studentům říkal: „Nejsem tady proto, abyste přijali za své myšlenky, které vám předkládám, ale abych vás naučil správnou metodu hodnocení toho, co vám budu říkat. A to, co vám budu říkat, je zkušenost, jež je vyústěním minulosti trvající dva tisíce let.“³

2. Výchova jako problém; prvky determinující lidskou existenci

Jedním z ústředních témat, na která se Giussani ve své spiritualitě zaměřoval, byla, jak jsme již několikrát zmínili, výchova a formace mladých lidí. Poukazoval na to, že výchova není pouze povinností rodičů, která končí s dosažením určitého věku, ale jedná se o celoživotní proces formace a růstu. Tématu výchovy Giussani věnoval celou jednu knihu vydanou pod názvem *Riziko výchovy*; již samotný název poukazuje na složitost procesu, kterému je mladý člověk podrobován, a na nesamozřejmost jeho završení s ohledem na požadavek rozvoje kritického myšlení a absolutní svobody. V následujících odstavcích si přiblížíme témata a oblasti, které don Giussani považovat za nejdůležitější a pro formaci člověka klíčová.

2.1. Náboženský smysl

Náboženský smysl Giussani definuje jako „schopnost rozumu vyjádřit vlastní hlubokou podstatu v nejzazších otázkách, je to jádro vědomí, které má člověk o vlastní existenci.“⁴

Odkazuje na amerického filosofa Whiteheada, který definuje náboženství jako „to, co člověk činí ve své samotě“.

³ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 14

⁴ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 103

„V čem spočívá náboženský smysl nebo náboženská dimenze existence člověka?“⁵ ptá se Giussani v úvodu ke knize *Původ křesťanského nároku*. Označuje náboženský smysl jako prvotní přirozenost, jako imanentní kritérium, s kterou se člověk vztahuje k životním, „konečným“ otázkám.

2.2. Nejzazší otázky a smysl reality – povaha náboženského smyslu

Existují otázky, za kterými již není žádné „proč“. Představme si řetězec otázek a odpovědí, které by si člověk mohl klást, počínaje všednodenním bodem:

„Proč ráno vstávám a jdu do školy?“ „Protože chci zvládnout maturitu.“ „Proč chci zvládnout maturitu?“ „Abych mohl jít na vysokou.“ „Proč chci jít na vysokou?“ „Abych mohl mít dobrou práci.“ „Proč chci mít dobrou práci?“ „Abych mohl mít (a užít) rodinu.“ „Proč chci mít rodinu?“ „Protože chci být šťastný.“ „Proč chci být šťastný?“ ...

Na otázku „Proč chci být šťastný?“ již není možné nalézt jednoduchou a jednoznačnou odpověď, řekli bychom tedy, že se jedná o otázku, za kterou již žádné „proč“ není. Musí se tudíž jednat o něco, co je nějakým způsobem vepsáno do člověka, co je mu dáno. Mluvíme o touze po štěstí, která je do člověka nějak a někým/něčím vložena. Člověk ze své podstaty touží po štěstí, instinktivně vyhledává krásu (kdo z nás se nikdy se zatajeným dechem nezastavil v úžasu nad západem slunce?), spravedlnost a dobro. Don Giussani v souvislosti s těmito konečnými otázkami a lidskými touhami mluví o *náboženském smyslu*.

Představuje tento náboženský smysl jako *niternou podstatu člověka*. Odkazuje na základní otázky filosofie: Proč existuje svět, z čeho je stvořen? Proč stojí za to žít? Proč existuje smrt? „Tyto otázky pronikají až ke kořenům našeho bytí: jsou nezničitelné, neboť jako by tvořily osnovu, z níž je samo bytí utkáno.“⁶ uvádí. Přímá definice, kterou jsme již výše zmínili a pro úplnost ji uvedeme znovu, potom zní: „...schopnost rozumu vyjádřit vlastní hlubokou podstatu v nejzazších otázkách, je to jádro vědomí, které má člověk o vlastní existenci.“⁷

Náboženský smysl tedy lze označit jako schopnost reflektovat nejzazší existenciální otázky a vnímat je jako součást vlastní existence, přičemž tyto otázky se dotýkají každého z nás a jsou ukryty v nejhlubším nitru duše.

⁵ GIUSSANI, Luigi. *Původ křesťanského nároku. Víra a život*. Praha: Paulínky, 2012, str. 6.

⁶ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 85.

⁷ Tamtéž, str. 103.

„Kdo stvořil člověka, stvořil ho jako příslib. Ze své podstaty člověk čeká, ze své podstaty je žebrákem, podstatou jeho života je příslib.“⁸

Náboženský smysl jako niterná podstata člověka nekončí u položení si otázek. Člověk, který tyto otázky ve svém nitru odhalí, bude přirozeně toužit také po nalezení odpovědi, jelikož nezodpovězená otázka je stále jen otázkou a sama o sobě je zbytečná. Člověk byl stvořen ke štěstí a do jeho života byl vložen smysl; kdyby tento smysl nebyl člověku dán, nemělo by smysl ani to, že člověk ráno vstane z postele. Ze své podstaty tedy čekáme. A naše touhy po štěstí, pravdě, kráse, spravedlnosti a dobru jsou nástrojem, který nám může při tomto čekání mocně pomáhat a nutí nás neustále hledat jejich smysl a odpovědi na zmíněné nejzazší otázky. Souhrnně toto vyjadřuje Cesare Pavese v knize *Il mestiere di vivere*: „To, co člověk hledá v rozkoši, je nekonečno, a nikdo by se nikdy nevzdal naděje na jeho dosažení.“⁹

„Významné ve své dramatičnosti se naopak zdají následky popírání uvedeného principu, které je značně rozšířené v moderních racionalistických (světských) koncepcích. Podle nich jako by osobnost člověka byla výsledkem spontánního vývoje, aniž by bylo zapotřebí nějaké pravidlo, nějaké vedení mimo samého člověka, aniž by tu bylo něco, na čem by opravdově závisel. Všechno, co je mimo jeho vlastní já, jako by bylo jen příležitostí ke zcela autonomním reakcím.“¹⁰

Don Giussani na tomto místě kritizuje směry a koncepce, které popírají vyšší smysl a staví člověka na vrchol, jako počátek a konec všeho, co jest, jako konečnou instanci veškerého bytí a existence. Zdůrazňuje potřebu vedení a závislosti člověka, v knize *Náboženský smysl* přímo píše: „Hle, paradox: svoboda je závislost na Bohu.“¹¹ Sám autor zde uvádí své tvrzení jako paradoxní, rozebereme si tedy svobodu v kontextu Boha zvlášť.

V obecném vnímání lze svobodu vidět jako absolutní nezávislost. Můžeme říci, že člověk, který není ničím vázaný a může si dělat, co se mu v dané chvíli zrovna zachce, je svobodný. Pojmy svoboda a závislost jdou sémanticky proti sobě a vzájemně se vylučují. V čem tedy Giussani vidí svobodu, která se uskutečňuje prostřednictvím oné závislosti?

⁸ Tamtéž, str. 99.

⁹ PAVESE, Cesare. *Il mestiere di vivere*. Einaudi, Turín, 1973.

¹⁰ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 49.

¹¹ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 168.

Můžeme se pokusit porozumět Giussaniho uvažování sestupem k biblickým základům pojetí člověka. Na počátku knihy Genesis Bůh, po stvoření světa, přistupuje ke stvoření člověka a uvádí je těmito slovy: „„Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby.“¹² Množné číslo (pohybujeme-li se v křesťanské interpretaci) zde ukazuje, že sám Bůh není jedinou, samostatnou a nezávislou osobou, ale jediným Bytím v Největější Trojici, čímž se zabývá trinitární teologie. Dalším aspektem, jež lze vidět v této biblické citaci, je, že Bůh tvoří člověka „podle své podoby“. Z uvedeného vyplývá, že člověk není stvořen k samotě, ale ke společenství („Není dobré, aby člověk byl sám.“¹³), v kterém by zrcadlil Boží přebývání v Trojici.

Z této úvahy by mělo být viditelné, nakolik ke křesťanskému pojetí člověka patří pluralita osob a osobního setkání. Giussani toto dokládá v knize *Cesty křesťanské zkušenosti*, když hovoří o misijní dimenzi křesťanství, ale jeho tvrzení lze s úspěchem aplikovat na jakékoliv svědectví a předávání vyšších ideálů a hodnot (mluvíme tedy znovu o výchově): „Úsilí o zjevování (...) může být prováděno inteligentně, aktivně i s velkou horlivostí, ale pokud by bylo vázáno pouze na jedince a zanedbalo systematickou vazbu na společenství, bude *nejisté*. (...) Člověk by nepředkládal druhým (...) skutečnost, ale svůj omezený pohled na ni, své specifické záliby, svou proměnlivou náklonnost, svou pohodlnost. Individualistický postoj by beze vší pochybnosti vyvolal nejistotu, protože jedinec není schopen ve službě ideálům vytrvat, je na to příliš slabý...“¹⁴ Zde Giussani zdůrazňuje potřebu mezilidských vztahů, bez nichž by byl člověk ponechán napospas sám sobě, svým instiktům a myšlenkám, bez možnosti konfrontace a hodnocení. Takový člověk by se postupně uzavřel do svého sobectví a posléze by přestal být schopný navazovat plně funkční vztahy. Prvotní závislost, kterou v sobě člověk objevuje, aby se mohl plně realizovat, a dosáhnout tedy plné svobody, je závislost na společenství. Giussani ovšem hovoří především o závislosti na Bohu, nebo, chceme-li, nějakém vyšším principu mimo nás.

¹² *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad*. 21. vydání (12. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost, 2016, Gn 1,26.

¹³ Tamtéž, Gn 2,18.

¹⁴ GIUSSANI, Luigi. *Cesty křesťanské zkušenosti: aspekty křesťanského volání. Prameny (Paulínky)*. Praha: Paulínky, 2006, str. 23-24.

„Je to paradoxní, ale zcela jasné. Člověk, konkrétní člověk, já, ty, tu předtím nebyl, teď tu je, a zítra tu zase nebude: tedy je závislý. Buďto závisí na proudu svých materiálních předků a je otrokem moci, anebo závisí na Tom, co je na počátku proudu věcí, *mimo ně*, tedy na Bohu.“¹⁵

Giussani nám nabízí pojetí závislosti na Bohu jako propojení s prvotní příčinou všeho, jako vztah k Nekonečnu, jako osobní přátelství se Stvořitelem (aspektem přátelství s Bohem se ještě budeme zabývat). Zároveň ukazuje, že člověk je k tomuto vztahu přímo stvořen a v tomto vztahu může nalézt své hluboké a konečné naplnění, odpovědi na otázky a touhy, které utváří podstatu člověka. Plná svoboda se tedy prostřednictvím závislosti na Bohu uskutečňuje jako způsob naplnění a dovršení lidské existence: „Ze zkušenosti je jasné, že svoboda se nám představuje jako plné uspokojení, naplnění lidského já, osoby nebo jako dokonalost. To znamená, že svoboda je schopnost završení, schopnost plnosti, schopnost *šťěstí*. Svoboda je totální sebenaplnění.“¹⁶

Závislost na Bohu neznamena ztrátu svobody volby, ale spíše její plné využití. Člověk se rozhoduje důvěřovat Bohu a spojit svou vůli s vyšším ideálem, aby dosáhl hlubšího smyslu a jistého směru v životě, protože následuje někoho většího, než je on sám. Namísto omezení svobody tak jedinec získává nový pohled na svět a své místo v něm. V takovém vztahu s Bohem nachází nejen osobní uspokojení, ale i sílu a inspiraci k překonání výzev a obtíží, které mu život přináší. Tímto způsobem se svobodná vůle stává nástrojem, kterým může dosáhnout naplnění a plného potenciálu, a zároveň se učí žít v harmonii s vyššími principy a hodnotami.

V duchovním smyslu je člověk stvořen s potřebou vztahu s Bohem. Pravá svoboda je tedy nalezena ve splnění tohoto duchovního určení. Závislost na Bohu přináší harmonii, smysl a naplnění, což jsou aspekty skutečné svobody.

2.3. Racionálnost víry

Giussani v knize *Náboženský smysl* uvádí rozumnost jako základní požadavek člověka a jako danost, kterou se musí všichni, včetně filosofů, řídit, chtějí-li obstát v každodenním životě. Rozumnost v tomto smyslu znamená uplatňovat rozum v lidském jednání. Rozum je potom schopnost, která odlišuje člověka od okolní přírody, a umožňuje mu uvědomovat si realitu v plnosti všech faktorů.

¹⁵ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 168.

¹⁶ Tamtéž, str. 162.

„Vzpomínám si na první hodinu, kterou jsem jako vyučující absolvoval na milánském lyceu Berchet. Vstoupil jsem do první E (...), když tu se nalevo vzadu (...) zvedne ruka. (...) ,Je zbytečné, pane profesore, abyste nám tu vykládal o náboženství, k mluvení je totiž potřeba myslet, používat rozum, ale používat rozum ve vztahu k víře je zbytečné, jsou to dvě mimoběžky, které se nikdy nepotkají...‘ (...) Poněkud zaskočený jeho tvrzením, které jsem upřímně řečeno neočekával, mu položím otázku: ,Promiňte, ale co je podle vás víra?‘ On se otáčí, hledá pomoc ve svém okolí, ale spolužáci se jen hloupě chichotají. Obrátím se tedy odvážně k celé třídě: ,Kdo z vás ví, co je to víra? Kdo mi ji dokáže popsat nebo definovat, jak chcete.‘ Zvážněli, ale nikdo neodpověděl.

Trochu jsem se vzpamatoval a zeptal se poněkud důrazněji: ,Řekněte mi tedy, prosím vás, co je to rozum.‘ Stejná odezva. (...) ,Jak je to možné? Mluvíte o víře a rozumu, aniž byste znali význam slov, která používáte. To je ostuda, to vás přece není hodno! Jste mladí, musíte vstupovat do života s jasnou myslí, s upřímností (...)!‘¹⁷

Giussani tímto varuje před povrchností, s kterou lze používat slova a pojmy, a poukazuje na důležitost pochopení a důsledného definování výrazů, jež používáme.

„Jaký fenomén je víra? Je to fenomén poznání. Jestliže je víra fenoménem poznání, potom si vyžaduje rozum. Neomezuje ho, vyžaduje ho. Poznání zahrnující rozum je poznáním toho, co existuje, reality. A protože to, co říká víra, v realitě, kterou náš rozum měří a chápe, není – a my jsme řekli, že víra je poznání reality, která je mimo nás, víc než to, co rozum může poznat – jak můžeš přijmout toto „víc, než rozum dokáže poznat“? Jedině tváří v tvář hypotéze, zvěstování, tušení tohoto „víc“ srdce cítí odpověď na to, čím je. Proto je víra tím nejrozumnějším, co existuje, protože naplňuje rozum, konečně odpovídá na to, po čem srdce touží, ukazuje existenci reality, která naplňuje touhy srdce. (...) To, co odhaluje existenci toho, co je mimo nás, je v nás!“¹⁸

Giussani dále v knize *Si può vivere così* definuje víru jako přilnutí k tomu, co tvrdí někdo jiný. Toto přilnutí může být nerozumné, nemáme-li k němu adekvátní důvody. Stejně tak ale, pokud tyto adekvátní důvody máme, může být toto přilnutí k tvrzení někoho jiného (tedy víra) velmi rozumné a naopak by bylo nerozumné jeho tvrzení popírat.

¹⁷ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 17-18.

¹⁸ GIUSSANI, Luigi. *Si può vivere così? Uno strano approccio all'esistenza cristiana*. Bergamo: Rizzoli, 2007, str. 166 (překl. autora).

Interpretace Giussaniho pohledu na víru zdůrazňuje, že víra není slepým následováním, podložena racionálními důvody se stává rozumným postojem. Giussani tak ukazuje, že víra a rozum nejsou nutně v protikladu, ale jde o dva vzájemně se doplňující faktory v přístupu k pravdě.

Giussani dával dvě hlavní kritéria, podle jakých je možné získat k člověku a tomu, co říká, důvěru. Prvním kritériem je jistota, že daná osoba ví, co říká, zda je důvěryhodný a zda to, co říká, také skutečně koná a nakolik se to odráží v jeho životě. Jako druhé kritérium Giussani stanovuje jistotu, že nás dotyčný člověk nechce podvádět. Toto je ovšem možné poznat pouze skrze zkušenost, tedy navázání vztahu s druhým člověkem. Odkazuje na Ježíšovy učedníky, kteří, narozdíl od senzacechtivých davů, s ním byli ve velmi blízkém vztahu a jejich víra se tedy skutečně o tuto zkušenost opírala. V evangeliích se jako „refrén“ často, zpravidla po každém velkém Ježíšově zázraku, opakuje věta „A jeho učedníci v něj uvěřili.“¹⁹ Neznamená to, že by snad předtím víru neměli, nýbrž že tato se tím více prohlubovala, čím bližší vztah k němu měli a čím více znamení viděli.²⁰

3. Metoda dona Giussaniho – aspekty výchovy

3.1. Společenství

Don Giussani odkazuje na první kapitolu knihy Genesis, když cituje „Není dobré, aby člověk byl sám.“²¹ I v Novém zákoně Ježíš nikdy neposílá učedníky nikam samotné („Poslal je před sebou po dvou...“)²², ale velmi často zdůrazňoval potřebu člověka nežít v samotě. Už jen z toho důvodu, že je-li předávání křesťanské zvěsti postaveno na jednotlivci, bude vždy převládat nejistota: individualista totiž nepředkládá zkušenost takovou, jaká opravdu je: spíše bude takový jedinec předkládat svůj omezený pohled na ni, své myšlenky, své náklonnosti.

Jedná-li se dále také o věrnost těmto ideálům, jedinec sám o sobě není schopný v této věrnosti vytrvat, jelikož prostředí okolo něj, potažmo jeho slabosti a náklonnosti, jsou příliš silné.

¹⁹ Např. *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad*. 21. vydání (12. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost, 2016, J 2,1.

²⁰ Srov. GIUSSANI, Luigi. *Si può vivere così? Uno strano approccio all'esistenza cristiana*. Bergamo: Rizzoli, 2007, str. 39-56.

²¹ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad*. 21. vydání (12. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost, 2016, Gn 2,18.

²² Tamtéž, Lk 10,1.

3.2. Setkání

Když don Giussani hovoří o důležitosti setkání, zmiňuje první kapitolu Janova evangelia: setkání Ježíše s Natanaelem.

„Když se Ježíš obrátil a uviděl, že jdou za ním, otázal se jich: ‚Co chcete?‘ Řekli mu: ‚Rabbi (to přeloženo znamená: Mistře), kde bydlíš?‘ Odpověděl jim: ‚Pojďte a uvidíte!‘ Šli tedy, viděli, kde bydlí, a zůstali ten den u něho. Bylo kolem čtyř hodin odpoledne.“²³

Stojí před námi událost, která byla tak silná, že si učedníci pamatovali i čas, kdy k ní došlo. Rovněž Ježíšova odpověď na jejich otázku se nezastavuje u verbálních vysvětlení; místo odpovědi je zve: „Pojďte a uvidíte!“ Tímto setkáním a pozváním posléze začalo celé jejich povolání, resp. cesta s Ježíšem.²⁴

„Druhého dne se Ježíš rozhodl vydat na cestu do Galileje. Vyhledal Filipa a řekl mu: ‚Následuj mě!‘ Filip byl z Betsaidy, města Ondřejova a Petrova; Filip zase vyhledal Natanaela a řekl mu: ‚Nalezli jsme toho, o němž psal Mojžíš v Zákoně i proroci, Ježíše, syna Josefova z Nazareta.‘ Natanael mu namítl: ‚Z Nazareta? Co odtamtud může vzejít dobrého?‘ Filip mu odpoví: ‚Pojď a přesvědč se!‘“²⁵

Učedníci v Ježíšovi poznali Mesiáše, ale kdyby se jednalo o jednorázovou událost, brzy by na ni patrně zapomněli a na jejich život by neměla nejmenší vliv. Ale v evangeliích vidíme, jak připomíná Giussani, že se často opakuje věta „A jeho učedníci v něj uvěřili.“ Nejedná se zde o konstatování, že učedníci víru ztráceli a nacházeli nebo že by ji snad předtím neměli: šlo o neustálé prohlubování a stále silnější uvědomování si první zkušenosti.

3.3. Autorita

Giussani pojem autority vysvětluje v souvislosti s pojmem jednota. O autoritě potom mluví jako o sjednocujícím prvku společenství, viditelným znamením jednoty komunity. Přisuzuje potom autoritě trojí funkci: 1) funkce vyzývající, tj. autorita má povzbuzovat snahu jednotlivců vytvářet společenství (vyzvání, povolání do církve), 2) funkce vymezující, tedy určující hranice

²³ Tamtéž, J, 38-39.

²⁴ GIUSSANI, Luigi. *Cesty křesťanské zkušenosti: aspekty křesťanského volání*. Prameny (Paulínky). Praha: Paulínky, 2006, str. 47-48.

²⁵ *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad*. 21. vydání (12. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost, 2016, J, 43-46.

společnosti a dohled nad zachováváním jeho charakteristické struktury, a 3) funkce výchovná: společnost rozvíjet a uvádět stále více do okolní reality.²⁶

Autoritu samotnou don Giussani vymezuje nejen jako člověka ustanoveného ve funkci, ale vidí v autoritě především důvěrný vztah. Jde o někoho, kdo dokáže intenzivněji než ostatní žít prožitou zkušenost, a kdo více než ostatní ví, co je lidství a co je v člověku. „...setkání s tím, kdo lépe chápe a cítí moji zkušenost, mé bolesti, potřeby, očekávání, s sebou přirozeně přináší nabídku, abych ho následoval, abych se stal jeho učedníkem; právě kvůli tomu lidství, které nás, jestliže objevíme bezmocnost a osamělost, pobízí, abychom se ‚dávali dohromady‘“²⁷

Příležitostí a podmínkou pro průběh výchovného vztahu je autorita. Don Giussani slovo autorita etymologicky definuje ze slova *auctoritas* (pův. lat. *augeo*), což znamená *nechat růst*. To představuje základní prvek pro svobodné hodnocení obnovené tradice a nabídku učiněnou vychovávanému k úplnému otevření se plnosti reality.

Druhým faktorem výchovného procesu, po tradici a přilnutí k ní, je autorita, která podle Giussaniho reprezentuje konkrétní možnosti práce, konkrétní způsoby a kritéria ověření hodnot přijatých z tradice. Bez autority nemůže být výchova, protože vychovávat znamená, že vychovatel předává vychovávanému něco, co sám přijal. Absence památky (uchování tradice) by znamenala ztratit vědomí, že jsme byli stvořeni někým, kdo byl před námi a je připravený nás přijmout k sobě. Vztah k autoritě znamená setkat se s darem člověka, který myslí, mluví a jedná, a s pochopením objímá svého svěřence, kterému důvěřuje, že dokáže jít po vytyčené cestě.

Podíváme-li se podrobněji na pojem autorita, často je chápán jako někdo, kdo stojí nad svými svěřenci jako ten, kdo jim říká, co dělat a jakým způsobem. Mluvíme-li v pedagogice o autoritativní výchově, máme na mysli požadavek tvrdé disciplíny bez možnosti diskuze a individuálního přístupu. Ne tak u Giussaniho. V přednášce duchovních cvičeních vysokoškolských studentů v Riva del Garda v roce 1976 řekl: „...pro lásku Boží, vymažte rouhavé pojetí autority, jak jej používáte! (...) Protože to je opravdu mrtvola, mumifikovaná. Je to fosilie, to pojetí autority, které máte. Je to zběsilý schematismus (...). Ale pokud jsi ty uznal učitele, je to kvůli hodnotám, které byly v jeho akcentu! Kvůli hodnotám! Hodnoty, co to

²⁶ Srov. GIUSSANI, Luigi. *Cesty křesťanské zkušenosti: aspekty křesťanského volání*. Prameny (Paulínky). Praha: Paulínky, 2006, str. 30-31.

²⁷ Tamtéž, str. 44.

je? Všechno, co ti umožňuje pochopit a učí tě nasměrovat daný okamžik k určení.“²⁸ Mluví-li Giussani o autoritě, má na mysli člověka, který prošel cestu před námi a nyní nám může ukázat, co na této cestě oobjevil a co se na ní naučil, může nás varovat před nebezpečími, která na cestě jsou, a pomoci nám touto cestou bezpečně projít. Může tedy jít o učitele, který předává své vědomosti, vychovatele, který dává pozor na bezpečí a zajištění svěřených dětí, kněze a duchovní průvodce předávající zkušenosti s úskalími duchovního života, ale také o přítele, který nám vypráví o výletě do Alp a sdílí s námi krásu, kterou tam viděl: zkušenost autority je totiž právě toto: nechat se zasáhnout pozorností druhého člověka vůči mně a vůči všemu kolem, nechat se zasáhnout jeho láskyplným pohledem a nechat se obejmout. To je autorita. Ten, kdo svého svěřence s láskou vede a pomáhá mu objevit lásku Boží. K tomu je někdy potřeba i citlivé korekce, ale především vlastní vědomí vychovatele o daru, který předává. Nejistý člověk je velice nedůvěryhodný, jelikož se ztrácí vědomí sebe sama i reality kolem něho. Jak dokládá Giussani v knize *Náboženský smysl*, „nejistý člověk nemá důvěru ani ke své matce.“²⁹

Giussani zdůrazňoval zkušenost autority především v šedesátých letech, s rozvojem filozofických a pedagogických směrů, hlásajících důležitost individua, rozvoj autonomie každého člověka a potlačujících jakékoliv přirozené i ustanovené autority. Uvažuje o autoritě jako o jádru umožňujícím obnovení tradice. Byl neochvějně přesvědčený, že bez autority neexistuje výchova, protože člověk se stává člověkem jedině ve vztahu k druhému, díky setkání s někým, kdo dokáže předat a srozumitelně komunikovat přijaté hodnoty.

Zkušenost autority znamená setkání s osobou plně si vědomou reality; vyvolává novost, úžas, respekt. Vykazuje nevyhnutelný půvab, který provokuje, probouzí touhu po hledání, po nápodobě a nevyhnutelně zve k následování. Jedná se o autoritu, která z druhého nedělá otroka, ale naopak zve do akce jeho „já“ a otevírá jej realitě, všechno přiměřeně k jeho osobě a potřebám.

Výchova tedy nesestává z pouhého „vysvětlení reality“, ale v pomoci do ní vstoupit; to je možné pouze v případě, že vychovatel do ní sám jako první vstoupí a odhalí její smysl. „Je třeba tuto realitu žít, angažovat se v ní, vstoupit do ní a všechny její pohyby, rady a směrnice porovnávat se základními požadavky našeho lidství.“³⁰

²⁸ GIUSSANI, Luigi. Riva del Garda, 5. prosince 1976 - Comunione e Liberazione. Online. 2021. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=5ICV7_7PuZg&t=1825s. [cit. 2024-06-25].

²⁹ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. Víra a život. Praha: Paulínky, 2020, str. 40.

³⁰ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 79.

Výchovná funkce opravdové autority tedy spočívá v jakési „koherenční funkci“, tedy jednota s ideálem, jednání v souladu s osobním hodnocením na základě elementární zkušenosti. Čím více si je vychovatel vědomý svého ideálu, tím více mu podřizuje svá slova i jednání, svůj způsob, jakým přistupuje k věcem; a tím více přitahuje mladého člověka, který toužebně hledá možnost opory a podpory ve svém hledání.

3.3.1. Rodina

Jestliže první výchovnou institucí, s kterou se člověk v raném dětství setkává, je rodina, vstupuje do hry paradoxní fakt jisté inkoherece, kterou si dítě - zhruba ve věku puberty a adolescence - začíná velmi intenzivně uvědomovat.

„Setkání dítěte nebo dospívajícího s někým, kdo je pro něho nositelem toho, co jsme nazvali „vysvětlující hypotézou reality“, je něco, čemu se nelze vyhnout. Prvním místem, kde k němu dochází, je rodina, prvotní hypotézou je vize světa, kterou mají rodiče nebo ti, jimž rodiče odpovědnost za výchovu dítěte předávají. Péče o dítě, starost o jeho výchovu, nemůže existovat bez alespoň mlhavé a zmatené, takřka instinktivní vize smyslu světa. Výchova spočívá v uvádění dítěte do poznání reality, přičemž tato prvotní vize je upřesňována a rozvíjena.“³¹

Během puberty a adolescence dítě začíná chápat, že jeho rodiče nejsou neomylné autority nebo výjimečné bytosti, jak si možná dříve představovalo. Naopak přichází uvědomění, že jeho otec a matka se ve svém lidství neliší od ostatních mužů a žen. Jde o nezbytný proces v průběhu dospívání, kdy se pro dítě vše, včetně výchovy získané od jeho rodičů, začíná stávat oním problémem postaveným kriticky před oči, jak jsme zmínili výše.

3.3.2. Škola

Jako další instituce s funkcí autority v životě člověka vystupuje škola. Pokračuje a transformuje výchovu přijatou od rodiny. Giussani vystupoval proti školskému systému, který se snaží být za každou cenu agnostický a neutrální, jelikož neobsahuje žádnou jasnou nabídku a kritéria, kterých by se žák či student mohl chytit, a hodnoty, které by mohl přijmout.

Naproti tomu škola, která vychází z konkrétní hypotézy, dokáže vůči svobodě studentů učinit nabídku a ukázat možnost jejího ověření, ukazuje kulturně platný model výchovy, která usiluje o osobní a individuální přístup s cílem vidět a posílit v člověku jeho osobitost a jedinečnost.

³¹ Tamtéž, str. 48.

Pro Giussaniho je autorita ztělesněna ve vychovateli, který konkrétním způsobem ukazuje možnost završení lidské existence, tedy že existuje odpověď na požadavek štěstí, krásy, spravedlnosti a pravdy. Ukazuje ústřední bod křesťanské výchovy v pohledu na hodnotu člověka, završenou v události Ježíše Krista.

Důležitost školy jako výchovné instituce tedy podle Giussaniho spočívá v jasnosti nabídky. Snažit se za každou cenu udržet tuto instituci apolitickou, agnostickou a neutrální paradoxně ústí v ještě větší nesvobodu mladých lidí, jelikož je uvěznuje v nich samých a v jejich nezralých úsudcích bez možnosti tyto úsudky, myšlenky a názory konfrontovat s obecně platným měřítkem a hodnotícím kritériem. Škola se potom stává místem, které je sice formálně svobodné, ale svobodu svým studentům ubírá právě v tom, že je nechává napospas bouřím rozjitřených emocí, zmatků a formujících se názorů. Je to jako hodit nezkušeného plavce do moře bez záchraného kruhu, aby se sám svobodně naučil plavat.

3.3.3. Církev

Církev Giussani definuje jako pokračování přítomnosti Krista v historii. Jde tedy o určitý náboženský fenomén. Giussani odkazuje na německého filosofa a psychologa Johannesse Lindowského, který jako první podmínku výchovy (tedy uvedení do reality) označuje, že cesta vychovávaného musí vždy vycházet z předchozí zkušenosti. Giussani proto vidí jako nutnou podmínku pro posouzení a pochopení církve aktivovaný již zmiňovaný *náboženský smysl*, základní otázky, které se v člověku probouzí a kterými je určován jeho život. Není-li vědomí tohoto náboženského aspektu přítomno nebo zůstane-li člověk na úrovni slepého následování tradice, bude pro něj daleko náročnější církev jako náboženskou realitu posoudit.

Podíváme-li se na obecnou definici církve, latinské slovo *ecclesia* pochází z řeckého „ekkalein“ s významem „svolat“. Církev tedy znamená shromáždění lidí, které má zpravidla náboženský ráz. Anglický (*church*), německý (*Kirche*) i český výraz (*církev*) potom odkazují na řecké *kyriaké*, tj. „patřící Pánu“. ³²Církev je tudíž shromážděním Božího lidu. Giussani vidí důležitost Církve právě ve společenství, které má jeden cíl a směřuje k jednomu konečnému určení.

³² Srov. *Katechismus katolické církve*. Přeložil Josef KOLÁČEK. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995, čl. 751.

Jakou úlohu tedy může mít Církev ve výchově mladého člověka? Především je to vedení k oddanosti vůči tradici. Tradicí samotnou jsme se již zabývali, zaměříme se tedy na další aspekty.

3.4. Svoboda

Giussani připomíná, že hodnota člověka, na které stojí křesťanství, spočívá především ve svobodě. Uvádí příběh Abraháma, Panny Marie a Ježíše Krista. Svobodné přijetí Boží nabídky potom představuje jako klíčovou podmínku pro setkání Boha s člověkem. Upozorňuje však, že nestačí mechanické připojení se k církvi: pouhé následování tradice pro ni samotnou nemá hodnotu. Za hranice a nepřátele svobody tedy Giussani označuje nevědomost a pasivitu. Opravdovým svobodným přilnutím ke křesťanství (i k čemukoli jinému) je tedy přesvědčení vycházející z osobního hodnocení, rozhodnutí a vůle.

Odhlédneme-li od křesťanství a zaměříme-li se na jakoukoliv nabídku, která umožňuje člověku kriticky uvažovat a najít tuto skutečnou svobodu, dostaneme se k otázce, jak tato svoboda ve skutečnosti ovlivňuje nejen náboženský a duchovní život člověka, ale i ten individuální a společenský.

Když člověk svobodně přijme nabídku smyslu a cíle života (hovoříme-li konkrétně, mluvíme o nabídce křesťanské), nabývá svobodného myšlení a rozhodování, které mu umožňuje jednat autenticky a s vnitřní angažovaností. Toto autentické přilnutí k (nejen křesťanským) hodnotám vede k odpovědnému a etickému chování, které pozitivně ovlivňuje nejen jednotlivce, ale i celou společnost.

Vzdělávání a aktivní zapojení do duchovního života jsou klíčové pro rozvoj této svobody. Křesťanská komunita může hrát významnou roli v podpoře jednotlivců na jejich cestě k hlubšímu porozumění víry a osobnímu růstu. Právě prostřednictvím dialogu, sdílení zkušeností a vzájemného povzbuzení mohou lidé lépe rozvíjet svou svobodu a odpovědnost vůči sobě samým, Bohu a ostatním.

3.5. Tradice

První povinností adekvátní výchovné metody je oddanost tradici, chápané jako odkaz k minulosti jako struktuře hodnot, v kterých se člověk rodí a vyrůstá. Tradice, brána jako „hypotéza plného smyslu reality“, představuje jedinou jistotu dospívajících: „výchova k bytí,

tedy uvedení do plné reality, nemůže být realizována bez znamení, že je jedinci předkládána adekvátně intenzivní, stabilní a jistá.“³³

Často můžeme slyšet o velké trhlíně mezi generacemi, jako o efektu absence předávání hodnot a jistot. Giussani tvrdí, že velké nebezpečí je vidět dnešní společnost jako úplně odtrženou od minulosti, chápat změnu jako odcizení se od historie. Začalo se říkat, že svoboda je absence vazeb, že se můžeme stát velkými, aniž bychom něčemu nebo někomu patřili, což má za následek generaci mladých lidí cítících se sirotky; bez otců a bez učitelů. Tváří v tvář kultuře, která systematicky ničí instituce a systémy vzdělávání a výchovy (rodina, školy, církev), Giussani zdůrazňuje hodnotu tradice. Zdůrazňuje schopnost vrhnout mladé lidi vstříc budoucnosti s nabídkou kontinuity, novosti minulosti, obnovené tradice.

Tradice je tedy bohatství minulosti žijící v člověku jako přítomnost.

„Kultura musí být schopna odhalit člověku význam všeho, co existuje. (...) Kultura proto nemůže být pouhým souborem znalostí, protože ani znalosti získané studiem tisíců lidí by nemohly dát uspokojivou odpověď na otázku vztahu, který člověka váže ke všem stvořeným věcem, na otázku smyslu jeho existence.“³⁴ (Libertà di educazione, p. 165) V této perspektivě již tradice není pasivní předávání systému hodnot a pravidel, které omezují svobodu a zodpovědnost vychovávaného, ale naopak se ukazuje jako dědictví znaků, skrz které člověk vtiskuje svou stopu do historie, a které dává množství možností, jak tuto tradici obnovit úměrně tomu, komu je předávána. Znamená to tedy, že tradice není „zbožným dědictvím naloženým do formaldehydu“, ale postojem srdce, který proniká do každodenního života a určuje způsob, jakým se člověk dívá sám na sebe, na rodinu, na kolegy v práci, na kolemjdoucí, ale i způsob, jak člověk ráno vstává.

3.6. Hodnocení – ověření hypotézy

Originalita křesťanské výchovné události podle dona Giussaniho spočívá především ve vědomém vytváření příležitostí k opravdovému a hlubokému setkání.

Třetí rozhodující faktor důležitý pro možnost výchovy, po tradici a autoritě, don Giussani nazývá osobní *ověření vysvětlující hypotézy reality*. Nabídka učiněná vychovatelem je předložena svobodě vychovávaného a musí jím být ověřena v akci: jedině tak může nabízená

³³ GIUSSANI, Luigi: *Il rischio educativo*. Bergamo: Rizzoli, 2005, str. 69 (překl. autora).

³⁴ GIUSSANI, Luigi. *Cesty křesťanské zkušenosti: aspekty křesťanského volání. Prameny (Paulínky)*. Praha: Paulínky, 2006, str. 16-17.

hypotéza vést k přesvědčení pramenícímu z rozhodnutí, nutnému k tomu, aby se vychovávaný stal zralým dospělým člověkem.

Vychovatel musí nabízet možnosti ověřování. Důležitá pro úspěch výchovného setkání je poctivost vychovávaného – poctivost v pravdivém pohledu na nabízený odkaz a v jeho rozumném zhodnocení. Můžeme v této souvislosti hovořit také o krizi a kritice.

Podrobení veškerých přijatých zkušeností a informací kritice je nezbytnou podmínkou k opravdové svobodě a přijetí tradice tak, jak je vychovávanému předložena. Zároveň však don Giussani varuje před zjednodušeným (a často a priori jednoznačně negativistickým) chápáním zmíněných pojmů *krize* a *kritika*, tedy jejich automatickým ztotožňováním s pochybnostmi a odmítnutím. Odkazuje na etymologii slov: slovo *krize* pochází z řeckého *krino*, tj. zkoumat. Slovo *kritika* potom spojuje se slovem problém, kdy řecké „pro-bállo“ znamená „postavit před sebe“.

Giussani zdůrazňuje, že kritika především ukazuje genialitu, která je v člověku – genialitu, která jej nutí objevovat bytí a hodnoty. Je-li člověk upřímný a má-li cit pro realismus, pak ovšem u předané tradice objeví spolu s její hodnotou i její nedostatky.

Tradice tedy musí být mladému člověku postavena před oči, aby si ji mohl plně uvědomit a pochopit její význam. Musí se pro něj stát problémem, něčím, s čím se musí aktivně vypořádat a co musí kriticky zhodnotit. Tento proces zahrnuje prožívání a zkoumání tradice do té míry, že se pro mladého člověka stane předmětem krize, jak je uvedeno výše. Podle Giussaniho krize v tomto kontextu znamená „uvědomit si realitu, z níž jsme utvářeni“. Tento uvědomovací proces je nezbytný, protože zahrnuje detailní a hluboký pohled na všechny aspekty tradice, které nám byly předkládány během našeho života. Jde o poctivé uvědomění si těchto aspektů a jejich pravdivé zhodnocení, které umožňuje jednotlivci pochopit, jakým způsobem tradice formovala jeho identitu a pohled na svět. Tento proces umožní pochopit nejen tradici samotnou, ale nutí vychovávaného k reflexi a přemýšlení o základech vlastního bytí.

Minulost Giussani označuje jako to, z čeho jsme byli stvořeni a s čím přistupujeme k realitě, do níž jsme zařazeni. Je třeba, aby člověk byl vůči této minulosti upřímný a poctivý; „Toto je první podmínka pro poznání sebe sama a pro kritický přístup ke světu a k realitě právě proto, že

takovou podmínkou je uvědomění si nástrojů a struktur, v nichž se postupně odehrávají naše životní setkání.“³⁵

Každá událost, která se nám v životě (a v tom každodenním především) stane, v sobě nese potenciál stát se zkušeností, z které můžeme čerpat poučení a inspiraci do budoucího života. Aby se tomu tak skutečně stalo a události jen neproplouvaly kolem nás ve funkci jakýchsi životních kulis, je potřeba zpětného pohledu a podrobení těchto událostí poctivé reflexi a kritice. Prostřednictvím tohoto hodnocení se potom jakákoliv situace, ať pozitivní či negativní, stává cennou informací o nás samých a užitečným pro následující život.

Giussani v knize *Cesty křesťanské zkušenosti* uvádí, že pouhé předávání myšlenek jako výchovná metoda není dostačující. Neboť výchovný dialog, aby měl skutečně výchovnou (tedy inspirující) funkci, se musí stát společnou zkušeností: jakékoliv vznešené a krásné ideje, nejsou-li skutečně žity jako součást života, zůstanou pouze na abstraktní úrovni.³⁶

Každá událost se může (a musí) stát zkušeností prostřednictvím hodnocení.

3.7. Ideál

V knize *Realtà e giovinezza: la sfida* (Realita a mládí: výzva), která byla sepsána jako soubor rozhovorů Giussaniho s mladými lidmi, říká, že „mládí je ve skutečnosti postojem srdce“³⁷

Ve svých definicích uvádí mladého člověka jako někoho, kdo má důvěru ve svůj úkol. Člověk bez úkolu je starý – stáří znamená být již bez úkolu, nemít již nic před sebou. Naproti tomu mít v životě úkol znamená mít důvod kráčet, jít po cestě. Mladým lidem je vlastní rozumnost, která se ptá po důvodech, jelikož kráčet bez důvodu nemá smysl. Giussani tento úkol nazývá ideálem.

V knize se objevuje argument, že pro mladého člověka dnešní doby ideál často znamená utopii, tedy jakousi nedosažitelnou ideu, kterou má kdesi daleko před sebou. Giussani odpovídá, že ideál a utopie nejsou tatáž slova. Utopie znamená sen, který se rodí v lidské fantazii. Naproti tomu ideál je středem reality.

Cituje francouzského filosofa Gratryho, který každý velký a pravý ideál nazýval Bohem. Proto se ideál liší od snu, protože se rodí z přirozenosti, v lidském srdci. Proto není možné, aby

³⁵ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 78.

³⁶ Srov. GIUSSANI, Luigi. *Cesty křesťanské zkušenosti: aspekty křesťanského volání. Prameny (Paulínky)*. Praha: Paulínky, 2006, str. 11.

³⁷ GIUSSANI, Luigi: *Realtà e giovinezza. La sfida*. Torino, Società Editrice Internazionale, 1995, str. 5 (překl. autora).

člověka, který jej následuje, zklamal. Naproti tomu sny a utopie člověka odvádí pryč od života.³⁸

4. Výchovná metoda dona Giussaniho v praxi

Giussani, jak se ještě podíváme později, staví svou teorii na výroku rakouského teologa J. A. Jungmanna, který říká, že výchova je „uvedení do skutečnosti“³⁹. Slovo *skutečnost* je zde se slovem *výchova* velmi úzce propojeno a představuje cíl, ke kterému má veškerý výchovný proces směřovat. Nejedná se však jen o absolutní cíl, jehož je třeba dosáhnout, nýbrž doprovází každý jednotlivý krok na této cestě; celý proces se tak stává nejen cílem, ale současně dovršením.

4.1. Fenomén dospívání a úkol výchovy v tomto věku

Ve věku kolem 13–14 let nastává velmi dynamická fáze dospívání, kdy dospívající začíná reflektovat všechny své dosavadní zkušenosti a srovnávat je s tím, co vidí kolem sebe. Giussani v této souvislosti cituje psychologa Carla Gustava Junga, který říká, že „realita není nikdy plně potvrzena, není-li potvrzena existence jejího smyslu“.⁴⁰ Jak víme z pedagogických zkušeností, člověk v období dospívání začíná tento smysl hledat ve všem, co jej obklopuje.

Objeví-li se v tomto věku u dospívajících jakékoliv rizikové chování, příčinou je často právě nedostatečná citlivost a nepřipravenost vychovatelů na tuto fázi, natolik odlišnou od dětství, kdy člověk především „absorbuje“ vzorce chování a vnímání, kdežto v tomto období raného dospívání si začíná uvědomovat sama sebe a přebírat odpovědnost za své chování, vyjadřování i myšlení.⁴¹

Výchova je tedy procesem, jehož cílem je přivést vychovávaného k odhalení a porozumění skutečnosti, která zahrnuje nejen vnější svět, ale i vnitřní prožitky, touhy, motivace, city, myšlenky a hodnoty. Výchova tudíž vede zároveň k rozvoji osobnosti a intelektu, tj. vede člověka k tomu, aby bral vážně každý aspekt týkající se jeho vnitřního světa tváří v tvář vnější realitě.

³⁸ Srov. tamtéž, str. 17.

³⁹ JUNG MANN, Josef Andreas: *Christus als Mittelpunkt religiöser Erziehung*. Freiburg I.B., 1939, str. 20.

⁴⁰ JUNG, Carl Gustav. *Il problema dell'inconscio nella psicologia moderna*. Torino: Einaudi, 1959.

⁴¹ Srov. GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 46.

„Jedná-li člověk milosrdně, uznává hodnotu druhého; i kdyby byl mezi miliony temných bodů jeden jediný světlý, tento světlý bod bude oceněn. Toto je láska: sebenaplnění a seberealizace se ztotožňuje s přijetím druhého.“⁴²

Na aspekt lásky a jeho úlohu ve výchovném procesu, jak ji vnímá Giussani, se podíváme v následujících odstavcích.

4.2. Aspekt lásky – přilnutí a přináležení ve výchově

Dítě, které nezažilo zkušenost přináležení k otci a matce, vyrůstá s psychickou poruchou. Dnes již díky psychologii víme, jak moc je v raném věku důležitá pečující osoba, ke které dítě může přilnout a na kterou může v tomto nejzranitelnějším období života plně spoléhat. Rodičovská láska je klíčovým aspektem, který dítě vyzbrojuje do života a dává mu základní citovou výbavu, s níž může čelit nejrůznějším životním výzvám, a určuje způsob, jakým se jedinec v budoucnu bude vztahovat k realitě kolem něj. Bez zkušenosti přináležení uvidí člověk ve všem kolem sebe jen nebezpečí, protože nezažil možnost poznávat svět v bezpečném prostředí láskyplného domova.

Ve výchově tedy nejde pouze o předávání informací, hodnot a ideálů, jakkoli vznešené by tyto ideály byly, nicméně nejdůležitějším prvkem ve výchovném procesu je interakce mezi vychovatelem a vychovávaným. V Giussaniově knize *Cesty křesťanské zkušenosti* čteme, že každý výchovný vztah začíná konkrétním setkáním. Obrací se k biblickým událostem, kde každé velké dílo začínalo Božím oslovením jménem a prostou odpovědí „Zde jsem“⁴³. Nejdůležitějším faktorem, zapojeným do hry během všech těchto událostí, je lidská svoboda. Giussani dokládá: „...je důležitá především hodnota člověka, na ní závisí všechno ostatní. A veškerá hodnota člověka se měří podle onoho svobodného připojení se k Bohu.“⁴⁴

4.3. Svoboda ve výchově

Výchovná metoda, kterou v knize *Riziko výchovy* Giussani rozvíjí, má vést mladého člověka k tomu, aby se stále více rozhodoval sám za sebe a aby dokázal také sám za sebe přistupovat k realitě okolo něj. Úkolem vychovatele je tedy vychovávaného „uvádět do kontaktu se všemi

⁴² Tamtéž.

⁴³ Srov. např. *Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad*. 21. vydání (12. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost, 2016, Gn,22.

⁴⁴ GIUSSANI, Luigi. *Cesty křesťanské zkušenosti: aspekty křesťanského volání. Prameny (Paulínky)*. Praha: Paulínky, 2006, str. 8.

faktory prostředí“⁴⁵ a současně stále více (úměrně jeho vývoji) nechávat na něm odpovědnost za své volby.⁴⁶

Jakékoliv volání, jakákoliv nabídka, musí směřovat jednoznačně a jasně ke svobodě druhého a musí tuto svobodu adekvátně povzbuzovat. Mechanická, automatická odpověď vychovávaného na nabídku vychovatele ztrácí hodnotu, protože zde chybí osobní angažovanost.

Cílem výchovy je podle Giussaniho vést vychovávaného k aktivnímu hledání pravdy a ke zcela uvědomělým a svobodným rozhodnutím.

4.4. Role tradice ve výchově

„Každý z nás se rodí z nějaké tradice. Příroda nás vrhá do dynamického procesu existence a vybavuje nás komplexním nástrojem pro to, abychom mohli čelit prostředí. Každý člověk čelí realitě, která ho obklopuje, vybaven díky své přirozenosti prvky, které u sebe nachází, jako by mu byly dávány, nabízeny. Touto komplexní výbavou, kterou nás přirozenost vybavuje, je tradice.“⁴⁷

Tradice podle Giussaniho hraje v našem životě klíčovou roli a je součástí dynamického procesu naší existence. Je jakýmsi výchozím bodem života, jsme umístěni do procesu bytí a existence, a jsme do něj vybaveni souborem hodnot, znalostí, dovedností a myšlenek, které nám umožňují vnímat a interpretovat svět kolem nás. Díky tradici jsme schopni čelit realitě, která nás obklopuje, a to nejen na základě našich individuálních schopností, ale také díky kolektivní moudrosti, kterou nám tradice předává. Jde o nezbytný aspekt existence člověka, který nám umožňuje nejen odhalit vlastní identitu, ale především vnímat a interpretovat realitu a plně existovat ve společenství, do kterého jsme byli postaveni.

„Jestliže „tradicí“ nazveme onen prvotní soubor hodnot, s kterým se dítě rodí (tedy který je mu vložen do srdce spolu s instinkty a reflexy), je nutno říci, že první směrnicí pro výchovu v dospívání je oddané přilnutí k této tradici. Tato tradice je pro mladého člověka jakousi vysvětlující hypotézou reality.“⁴⁸

Tradice poskytuje mladému člověku strukturu a kontext, díky kterým může interpretovat a chápat svět kolem sebe. Tím, že se přidržuje těchto hodnot a principů, získává pevný základ,

⁴⁵ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 70.

⁴⁶ Srov. tamtéž.

⁴⁷ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 69.

⁴⁸ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 47.

na kterém může stavět své vlastní názory a rozhodnutí. Nejde jen o pasivně přijímané dědictví, ale o aktivní nástroj, který jedinci umožňuje orientovat se ve světě. Je to výchozí bod, od kterého se může odvíjet jeho další osobní, morální i intelektuální rozvoj. Tradice mu poskytuje jistotu a směr.

„Skutečnost, že toto kritérium je nám imanentní, že je v nás, ovšem neznamena, že si ho dáváme sami, toto kritérium vychází z naší podstaty, je nám dáno spolu s naší podstatou (slovo „podstata“ zde evidentně skrývá slovo Bůh, znamení nejhlubšího původu našeho já)“⁴⁹

a který je tedy přirozeně vepsán v nitru člověka. Úkolem výchovy dospívajícího člověka je vést jej k přilnutí k této tradici. Vést člověka k přilnutí k tradici ovšem nesmí znamenat učit jej slepě tuto tradici napodobovat, ale podrobit ji kritickému zkoumání a aplikovat ji na realitu, která si vždy bude přirozeně vyžadovat její aktualizaci požadavkům doby. (Giussani, 2020, 71)

Giussani na tomto místě varuje před nebezpečím tradicionalismu, který se může snadno zrodit, pokud vychovatel přistupuje k předávání tradice nevhodným způsobem. Tradicionalismu jsme vystaveni, když se vychovatel spokojí pouze s mechanickým předkládáním obsahu tradice, aniž by se snažil vysvětlit a objasnit jeho smysl a význam, tedy vedl by jedince k slepému napodobování a opakování tradičních praktik, aniž by se snažil rozvíjet kritické myšlení a pochopení obsahu toho, co mu předává. V takovém případě by se z tradice stala rigidita a dogmatismus, nešlo by o živý, aktivní a dynamický prvek v životě člověka, ale neměnný a statický (a tudíž nutně nepochopený) soubor pravidel a zvyků.

Jde o to, že prvotní soubor hodnot, který je člověku při narození dán, se projevuje ve všech našich myšlenkách i činech a ukazuje, jdeme-li do hloubky našich zkušeností, že jedinec jaksi přirozeně tíhne ke snaze hledat a vysvětlovat význam všeho, co vidí kolem sebe. Realita nemůže být akceptována, jestliže není akceptován její smysl (viz níže). Bez této positivity, tohoto vědomí existence smyslu reality, není možné udělat jakýkoliv krok vpřed, neboť by již předem vedl člověka k absolutnímu zoufalství, protože bez pozitivního smyslu reality by existovalo pouze vyústění do prázdnoty. Vychovatel (učitel) je tedy povolán ukazovat žákovi (vychovávanému) přiměřeně a adekvátně tento smysl, aby mohlo dojít k onomu „uvedení do plné reality“.

⁴⁹ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 14.

4.4.1. Hodnocení a zkušenost – problém poznání

Abychom dokázali realitu, která nás obklopuje, správně hodnotit, je potřeba mít k dispozici objektivní kritérium tohoto hodnocení. V předmluvě k Náboženskému smyslu hovoří Giussani o tomto kritériu a o dvou možnostech, jak jej nalézt: „...bud'to si kritérium, na základě kterého hodnotíme to, co se v nás děje, vypůjčíme z prostoru mimo nás, nebo můžeme takovéto kritérium objevit v našem nitru.“⁵⁰

Použijeme-li k hodnocení událostí první způsob, tedy měřítko nacházející se někde mimo nás, upadli bychom do určitého odcizení. Toto odcizení opět nacházíme popsané v předmluvě k Náboženskému smyslu, kde Giussani mluví o náboženské zkušenosti: ptáme-li se, jaký fenomén se skrývá pod pojmem *náboženský smysl*, můžeme postupovat tak, že budeme hledat, co o něm řekli kteří myslitelé a filozofové. Giussani však namítá, že taková analytická metoda není spolehlivá. Existuje totiž typ otázek, u kterých se sice můžeme opřít o mínění jiných, ale opravdová odpověď musí vycházet z našeho nitra a být jednoznačně naše, konkrétní a osobní.

Tímto se dostáváme k druhé metodě hodnocení: použití kritéria, které lze najít uvnitř člověka samotného. Giussani uvádí, že existence hodnotícího kritéria uvnitř nás neznamená, že jde o něco, co si dáváme sami a je závislé na nás samotných. Je to něco, co je v člověku z jeho samotné podstaty. Jde o *elementární zkušenost*. „Jedná se o soubor potřeb a evidentních skutečností, s nimiž člověk konfrontuje vše, co existuje (...). Uvedeným potřebám a evidentním skutečnostem je možno dát nejrůznější jména, je možno je shrnout do nejrůznějších výrazů (například: potřeba štěstí, potřeba pravdy, potřeba spravedlnosti atd.)“⁵¹ Podle Giussaniho lze tuto elementární zkušenost přirovnat k motoru, která uvádí člověka do pohybu a dává jeho životu dynamiku. Je to fenomén, který ovlivňuje jakékoliv naše tvrzení, ať už jde o všední, každodenní úkony, nebo závažná rozhodnutí s dalekosáhlými důsledky.

Zmínili jsme, že toto hodnotící kritérium, přestože vychází zevnitř nás, není dáno námi, nýbrž vychází z něčeho, co je mimo nás. Giussani pro pochopení této skutečnosti používá příklad notesu ležícího na stole: jestliže sedíme u stolu a před námi leží tento notes, který se ocitne v našem zorném poli, tak bez sehnutí hlavy a upření pohledu na tento objekt bychom mohli tuto „bílou skvrnu“ označit například jako kapesník nebo upadlou zmrzlinu. Nelze se této metodě vyhnout, nelze říct, že se raději budeme dívat na něco jiného vzadu v sále. Chceme-li skutečně poznat, co leží před námi na stole, musíme se na to podívat. Metoda poznání je tedy určována

⁵⁰ Tamtéž, str. 14.

⁵¹ Tamtéž, str. 15.

samotným objektem.⁵² Alexis Carrel toto vyjádřil větou: „Nedostatek pozorování a nadbytek uvažování vede k omylům. Více pozorování a méně uvažování vede k pravdě.“⁵³

Zkušenost tedy vyžaduje hodnocení a hodnocení vyžaduje toto kritérium. Teprve ve chvíli, kdy hodnotíme událost, která se nám stala, se tato stává opravdovou zkušeností. „To, co charakterizuje zkušenost, je pochopení věci, odhalení jejího smyslu. Zkušenost tedy předpokládá nahlédnutí smyslu věci.“⁵⁴

Autonomie, která se tolik prosazuje v některých moderních výchovných směrech, se v mladém člověku odrazí jako pocit naprostého odcizení od sebe sama, protože není nikým a nikam veden, chybí mu cíl, nemá jasné a konkrétní představy, a citlivé vědomí mladého člověka považuje kráčení bez cíle za ztrátu času. Současná mentalita nám předkládá ideu, podle které je člověk a jeho jednání výsledkem jakési spontánnosti, výsledkem vývoje, v kterém ovšem chybí jakékoliv pravidlo. Stejně tak některé současné směry a styly výchovy se nám snaží namluvit, že jedinec dospěje ve zralou osobnost jen tehdy, nechá-li se jeho vývoji naprosto spontánní a volný průběh bez jakéhokoliv vedení. Následky, jak jsme již zmínili, jsou pro mladého člověka katastrofální. Odpovědí na takovou nejistotu a nejednoznačnost potom bývá znechucení a lhostejnost, které se následně promítají až do jakéhosi výsměchu vůči každému, kdo přijde s vážně míněnou, jasnou a konkrétní výzvou.

Giussani ukazuje, jak se tato moderní mentalita projevuje především ve škole, kdy dospívající člověk čelí výuce využívající především analytické metody a je mu předkládáno množství hypotéz, které si často navzájem odporují. Chybí jedna sjednocující hypotéza, která by mladému člověku dávala prostor pro hodnocení, která by mu pomohla najít řád, smysl a strukturu. Nastává tedy již zmíněná reakce; studenti jsou znechucení a neochotní k jakékoliv spolupráci s vyučujícím, přičemž ani moderní didaktické poznatky příliš neodstraňují hlavní příčinu problému, ale bojují proti tomu nejzřetelnějšímu: proti memorování a vzájemné odtrženosti a nejasné souvislosti jednotlivých předkládaných informací.

V časopise *Milano Studenti* se v roce 1960 vyjadřoval student G. Gamaleri k situaci italského školství. Jeho postřehy a námítky poměrně přesně vyjadřují i Giussaniovu kritiku a lze je aplikovat na situaci pedagogických systémů i dnes. G. Gamaleri napsal toto:

⁵² Srov. tamtéž, str. 11.

⁵³ Srov. CARREL, Alexis. *Riflessioni sulla condotta della vita*. Bompiani, Milán 1953, str. 28.

⁵⁴ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 85.

„Opravdu negativním rysem školy je to, že nedává poznat lidství prostřednictvím hodnot, kterými příliš často a tak zbytečně manipulujeme. Zatímco v každém svém činu člověk odhaluje svou povahu, zdá se směšné (nebo tragické?), že ve škole, prostřednictvím studia nejrozličnějších lidských projevů se projde několik tisíciletí civilizace, aniž by se s dostatečnou přesností rekonstruovala postava člověka a jeho význam v realitě. Naše škola je postavena na nepřirozeném neutralismu, který anuluje každou hodnotu (...), ale slepota dnešní doby velmi zřídka umožní, aby škola byla předvolána na lavici obžalovaných, když je opravdu vinna. Bude předvolána, jestliže nebude schopna vychovat dobré techniky, schopné odborníky, zodpovědné pracovníky, bude předvolána kvůli latině, kvůli obsahu přípravy k maturitním zkouškám, ale ne proto, že nedokázala vychovat opravdové lidi, pokud se tito „ne-lidé“ nedopustí nějaké velkolepé hlouposti, kupříkladu projevu rasové nesnášenlivosti.“⁵⁵

Postřeh studenta, přestože pochází z roku 1960, důsledně reflektuje stav školství i dnes. Pro podobnou myšlenku kritizující tento systém se můžeme podívat k Janu Patočkovi a jeho Filosofii výchovy, kde hodnotí pozitivismus s jeho základem položeným na měřitelnosti a dokazatelnosti. Uvádí, že je-li pozitivismus pravdivý, pak by nám stačilo omezit výchovu na racionální vědy a vychovat odborníky v těchto oborech⁵⁶. „...i při tomto mechanickém zaměstnávání vychovávacím můj úmysl se netýká toho udělat z těch lidí prostě dělníky svého oboru nebo dělníky této činnosti. Výchova chce více.“⁵⁷

Gamaleri kritizuje strohost školského systému, který se snaží vychovat odborníky v oboru, ale nevěnuje pozornost lidství jako takovému a existenciálním otázkám rodícím se v hloubi duše člověka. K čemu nám bude, když budeme perfektně znát analytickou geometrii, ale nebudeme vědět, kam směřuje náš život, a budeme se jen tak nečinně protloukat životem?

Giussani opět odkazuje na proces, který se začíná odehrávat v člověku v období dospívání, tedy v období, kdy se rodí ony existenciální a nejzazší otázky po původu a smyslu všeho, co jest. Dospívající člověk reflektuje všechno, co mu bylo a je předkládáno, právě s těmito otázkami a touhami, které objevuje ve svém srdci. A systém, který se soustředí na racionalistické vědy a množství informací, tento proces může velmi snadno udusit. Naopak je potřeba, aby dospívající viděl někoho, kdo se nebojí tyto otázky otevřít a konfrontovat s nimi své zkušenosti a celý svůj dosavadní život. Zde se také objevuje důležitost výchovy ke kritice a svobodnému hodnocení, jak jsme již zmínili. Je nanejvýš potřebné, aby člověk v určitém okamžiku svého dospívání

⁵⁵ GAMALERI, Gianpiero: *Milano Studenti*. 1960, č. 2.

⁵⁶ Srov. PATOČKA, Jan: *Filosofie výchovy*, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. Praha, 1997, str. 8.

⁵⁷ Tamtéž, str. 28.

položil před sebe vše, co mu bylo předloženo, a zeptal se: *Je to pravda?*, tedy učinil z předkládaných faktů *problém*.

V dnešní společnosti se ovšem můžeme často setkat se strachem z této kritiky. Tento strach může vyplývat z nepochopení rozdílu mezi pochybností a problémem. Někteří lidé totiž mohou tyto dva pojmy zaměňovat a mylně se domnívat, že když mladý člověk klade otázky a zkoumá, zda jsou předkládaná fakta pravdivá, automaticky to znamená, že o nich pochybuje a chystá se je popřít. Tato představa může vést k odmítání dialogu a k uzavřenosti vůči novým myšlenkám a názorům.

Giussani ve svých úvahách však poukazuje na zásadní rozdíl mezi *pochybností* a *problémem*. *Pochybnost* podle něj znamená ukončení hledání a okamžité odmítnutí předloženého. Když někdo pochybuje, uzavírá se možnosti dalšího zkoumání a porozumění, což vede k stagnaci myšlení a absence růstu. *Pochybnost* zde tedy působí jako bariéra, která brání hlubšímu pochopení a osobnímu rozvoji.

Problém, nebo, chceme-li, *otázka*, jedná-li člověk rozumně, představuje podle Giussaniho výzvu k hledání a snaze o pochopení. Když mluví o nejzazších otázkách lidské existence, píše: „Jsou to otázky, které vyžadují totální odpověď, odpověď, která by vyplnila veškerý horizont rozumu, vyčerpala veškerou ‚kategorii možného‘. A rozum je vskutku natolik důsledný, že se nezastaví, dokud nedojde k úplnému vyčerpání. (...) Jestliže by smysl skutečnosti byl vyčerpán pouze odpovědí na tisíc otázek a člověk by našel odpověď na devět set devadesát devět z nich, byl by stejně neklidný a neuspokojený jako na začátku.“⁵⁸

Když tedy mladý člověk nalezne novou otázku, která jej vede ke snaze pochopit smysl věcí, jednal by nerozumně, kdyby tyto otázky popíral a nereagoval na ně. Naopak zdravou a rozumnou reakcí je jít do hloubky těchto otázek a zkoumat, hledat odpovědi.

⁵⁸ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 86-87.

Výchova jako uvedení do reality

Luigi Giussani svou teorii výchovy opírá o definici rakouského teologa Josefa Andream Jungmanna, který výchovu definuje jako „uvedení do plné reality“⁵⁹. Pro vychovávaného je tedy klíčové navázat vztah s touto realitou, naučit se v ní orientovat a s ní zacházet. Realita je především místo, kde se naplňuje zkušenost života. Realita přichází jako stimul, který člověka podněcuje k životnímu pohybu, k hledání důvodů a odpovědí na otázky.

Uvedení do plné reality znamená přiblížit mladému člověku jeho kulturu.

Podmínkou pro přiblížení této kultury, a tedy pro pravdivé uvedení do reality, vyžaduje dialog.

„Druhý člověk je důležitý pro to, aby se má vlastní existence rozvíjela, aby to, co jsem, bylo přivedeno k dynamickému životu. Tento vztah k „druhému“, ať je to kdokoliv, je dialogem. Co s sebou druhý přináší? Zcela jistě zdůraznění určitého zájmu, který je sám o sobě dílčí, ale v souboru vzájemných vztahů pomáhá utvářet jednotnou zralost, dovršenost. Každý z nás, právě proto, že je vybaven určitým temperamentem, je náchylný určité věci zdůrazňovat, a kontakt s druhými ho odkazuje na jiné věci nebo na jiné stránky téže věci. Tak dialog slouží oněm horizontům univerzality a totálnosti, ke kterým je člověk určen. Pomysleme také na to, jak důležitou funkci má dialog pro katolicitu, tj. všeobecnost církve.“⁶⁰

Vidíme, že dialog, ať už ve výchovném vztahu, nebo v rámci společenství, s sebou nese nevyhnutelnou konfrontaci, která vede k rozšíření vlastních horizontů a vlastního vnímání světa. V konečném důsledku přispívá ke zralosti, protože nás nutí k integraci různých pohledů do našeho celistvého obrazu o realitě.

Kategorie, v které se pohybuje Giussani, když hovoří o realitě, se této dotýká jako „události“, „toho, co se děje“: realita do sebe pojímá veškerý logos a nastiňuje adekvátní metodu výchovného procesu – metodu, která zve do hry lidskou svobodu a která ji provokuje k vědomým otázkám.

Klíčovým úkolem vychovatele je vést vychovávaného ke zkušenosti s realitou v její plnosti, k uvědomění si bohatství reality v celistvosti jejích faktorů. Realita se tak skrze dospělého nabízí svobodě vychovávaného, nárokuje si svobodné rozhodnutí a svobodné připojení se k ní, a jedině skrze svobodu může být tato realita posléze vnímána jako dar.

⁵⁹ JUNGSMANN, Josef Andreas: *Christus als Mittelpunkt religiöser Erziehung*. Freiburg I.B., 1939.

⁶⁰ GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy*. Praha: Zvon, 1996, str. 81.

Slovo, které charakterizuje proces výchovy podle dona Giussaniho na prvním místě, je zkušenost – slovo, které v sobě spojuje dva termíny bezprostředně s výchovou spojené: subjekt a realita. Subjekt je zván realitou, která se před něj staví jako *problém*, aby probudila jeho zodpovědnost a vědomí nutnosti volby. Subjekt se zde definuje jako „lidské já v akci“. Giussani uvádí příklad: „Představme si kupříkladu mladíka, který z různých důvodů nemá rád aritmetiku, a proto se nikdy nesnažil ji studovat. Takový nebude mít ani běžné znalosti v tomto oboru. Jestliže se ale naopak začne snažit, může dokonce zjistit, že má schopnosti nadprůměrné, a to proto, že právě akce „odhaluje“ talent, lidský faktor.“⁶¹

Giussaniho důraz na „lidské já v akci“ poukazuje na to, že jedinec se formuje a vyvíjí skrze konkrétní aktivitu. Výchova tedy není jen o nabývání teoretických znalostí, ale o praktickém zapojení, kdy je mladý člověk vystaven výzvám, kde sám nese odpovědnost za svá rozhodnutí. Tento proces vede k rozvoji kritického myšlení, sebeuvědomění a schopnosti reflexe.

Výchova musí být zaměřena na podporu aktivního zapojení jedince do procesu učení. Učitelé by měli vytvářet podnětné prostředí, které by žáky motivovalo k tomu, aby se nebáli výzev a byli ochotni se angažovat. Skrze tento aktivní přístup se žáci mohou nejen učit konkrétním znalostem, ale také rozvíjet dovednosti, které jsou nezbytné pro plnohodnotný život, podporují celkový osobnostní růst a vedou k naplněnému lidství.

⁶¹ GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl*. Přeložil Vítězslav PAVLÍK. *Víra a život*. Praha: Paulínky, 2020, str. 66.

Závěr

Zabývali jsme se pojetím a přesahem výchovy u italského katolického kněze a pedagoga Luigiho Giussaniho. Viděli jsme, že proces výchovy a vzdělávání vidí daleko širěji než jako pouhé předávání znalostí a zkušeností. Naopak jej vnímá jako komplexní formaci osoby v její celistvosti, s intelektuální, duševní, morální i duchovní dimenzí.

Jedním z klíčových aspektů Giussaniho filosofie výchovy je pojetí víry a rozumu. Nejde o dvě mimoběžky, jak by se mohlo na první pohled zdát. Víru naopak definuje jako rozumné přilnutí k tvrzení někoho jiného, které je založeno na adekvátních důvodech. Toto pojetí ukazuje, že výchova má vést k hlubšímu porozumění skutečnosti, které je podloženo nejen rozumem, ale i vírou.

Zkoumali jsme také význam setkání a dialogu ve výchovném procesu. Vychovatel by měl být věrným a autentickým svědkem pravdy a vyznávaných hodnot, který především inspiruje vychovávaného k hledání původu a smyslu věcí. Tento přístup vyžaduje respekt k individualitě každého člověka propojený se snahou probudit v něm přirozenou touhu po pravdě, kráse, spravedlosti, štěstí a dobru.

Giussaniho filosofie představuje výzvu pro systém výchovy a vzdělávání v dnešní společnosti, v níž se často zdůrazňují pouze technické a pragmatické aspekty vzdělání. Giussani ovšem klade důraz na celistvou formaci člověka a na osobní autentické svědectví vychovatele (učitele).

Giussaniho přístup tak otevírá cestu k hlubšímu pochopení lidské existence a jejího určení, čímž poskytuje nejen teoretický rámec, ale i praktickou nabídku pro výchovnou praxi, která usiluje o celostní rozvoj každého jednotlivce.

Seznam použité literatury

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih) : český ekumenický překlad. 21. vydání (12. opravené vydání). Praha: Česká biblická společnost, 2016. ISBN 978-80-7545-009-8

CARREL, Alexis. *Riflessioni sulla condotta della vita.* Bompiani, Milán 1953. ISBN 9788882721725

ČERNÁ, Zuzana. *Reflexe náboženství ve vzdělávání s důrazem na analýzu českých středoškolských materiálů.* Vydání první. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017. 197 stran. ISBN 978-80-7560-107-0

GAMALERI, Gianpiero: Milano Studenti. 1960, č. 2., únor – březen

GIUSSANI, Luigi: *Il rischio educativo.* Bergamo: Rizzoli, 2005. ISBN 88-17-00730-7

GIUSSANI, Luigi. *Náboženský smysl.* Přeložil Vítězslav PAVLÍK. Praha: Paulínky, 2020. Víra a život. ISBN 978-80-7450-305-4

GIUSSANI, Luigi. *Proč církev.* Praha: Paulínky, 2013. Víra a život. ISBN 978-80-7450-108-1

GIUSSANI, Luigi. *Původ křesťanského nároku.* Praha: Paulínky, 2012. Víra a život. ISBN 978-80-7450-064-0

GIUSSANI, Luigi. *Riziko výchovy.* Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-184-9

GIUSSANI, Luigi. *Si può vivere così? Uno strano approccio all'esistenza cristiana.* Bergamo: RSC Libri S.p.A., 2007. ISBN 978-88-18-01772-5

GIUSSANI, Luigi. 26. 1. 2004, Milano. [online]. [cit. 2024-06-25]. Dostupné z <https://it.clonline.org/archivio/luigi-giussani/santit%C3%A0> [cit. 2024-06-25].

GIUSSANI, Luigi. Riva del Garda, 5. prosince 1976 - Comunione e Liberazione. 2021. [Online]. [cit. 2024-06-25]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=5lCV7_7PuZg&t=1825s.

JUNG, C. G. *Il problema dell'inconscio nella psicologia moderna.* Torino: Einaudi, 1959. ISBN 880600414X

JUNGMANN, Josef Andreas: *Christus als Mittelpunkt religiöser Erziehung*. Freiburg I.B., 1939

Katechismus katolické církve. Přeložil Josef KOLÁČEK. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995. ISBN 80-7113-132-6.

PATOČKA, Jan. *Filosofie výchovy*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. ISSN 0862-4461

PAVESE, Cesare. *Il mestiere di vivere*. Einaudi, Turín, 1973. ISBN 978-8806119812

SAVORANA, Alberto: *Vita di don Giussani*. Milano: RSC Libri S.p.A., 2013. ISBN 978-88-17-07590-9